

BUYUK BRITANIYADA JINOYATGA OID STATISTIKA VA KRIMINOLOGIK TAHLILNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nigmatov Ruftullo Olimdjonovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
boshlig'i o'rinbosari, falsafa doktori (PhD), professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyatga oid statistikaning tushunchasi va mohiyati, jinoyatchilikni kriminologik tahlil qilishdagi ahamiyati Buyuk Britaniya misolida yoritilib, uning turlari, asosiy manbalari, jinoyatlarni tasniflash namunalari, statistik to'plamlar, statistik ma'lumotlarni to'plash va hisobga olishni amalga oshiruvchi organlar haqida ma'lumot berilgan.

Shuningdek, Buyuk Britaniyaning jinoyatga oid statistikasi yuritish tizimlari tavsiflangan, jinoyatchilik holatini kriminologik tahlil qilish uchun jinoyatchilik ko'rsatkichlarini to'g'ri hisobga olish va qayd etishning muhimligi yoritilgan. Tahlil natijalariga asoslanib, Buyuk Britaniyaning jinoyatga oid statistika va kriminologik tahlilni amalga oshirishga doir ilg'or tajribalarini jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotiga joriy etish yuzasidan taklif-tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatga oid statistika, kriminologik tahlil, jinoyatchilik, jinoyatchilikning miqdor va sifat ko'rsatkichlari, jinoyatchilikning o'ziga xos xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности уголовной статистики и криминологического анализа, понятие и сущность уголовной статистики, её роль в криминологическом анализе преступности на примере Великобритании.

Кроме того, приводятся виды, основные источники статистики преступности, примеры классификации преступлений, статистические сборники, органы, осуществляющие сбор и учёт статистических данных, описываются системы уголовно-статистического учёта Великобритании, подчёркивается важность правильного учёта и регистрации показателей преступности для осуществления криминологического анализа состояния преступности, а также на основе проведённого анализа предлагаются рекомендации по внедрению опыта Великобритании в правоприменительную практику.

Ключевые слова: уголовная статистика, криминологический анализ, преступность, качественные и количественные показатели, своеобразные особенности.

Abstract. This article outlines the concept and essence of criminal statistics and its importance in the criminological analysis of criminality in Great Britain. Additionally, the article contains the types of criminal statistics, main sources, examples of crime classification, statistical compilations, authorized bodies responsible for collecting and recording statistical data.

Furthermore, the article describes the criminal statistical conducting systems of Great Britain and emphasizes the importance of proper accounting and registration of crime indicators for conducting a criminological analysis of the state of crime. Based on this analysis, recommendations are developed for implementing British experience in the practice of fighting against crime.

Keywords: criminal statistics, criminological analysis, criminality, qualitative and quantitative indicators of criminality, particular features of criminality.

Zamonaviy kriminologiyani asosini bugungi kunda jinoyatchilik statistikasi tashkil etadi, u nafaqat mavjud holatni tavsiflash vositasi, balki prognoz qilish instrumenti, samaradorlikni tahlil qilish va islohotlar uchun asos, ilmiy xulosalarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Demak, jinoyatchilik statistikasi huquqiy statistikaning jinoyatchilikka oid miqdor va sifat ko'rsatkichlarini umumiy statistik nazariya usullari yordamida o'rganishga yo'naltirilgan sohasi bo'lib, jinoiy--huquqiy hodisalarni ro'yxatga olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish choralari-ning qonuniyatlarini aniqlash va samaradorligini baholash, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini qamrab oladi.

Bundan tashqari, jinoyatchilik statistikasi kriminologik tahlilda tavsiflash, tahlil qilish, prognozlash va tashkillashtirish funksiyalarini bajaruvchi asosiy vosita bo'lib, jinoyatchilikka qarshi kurashish choralari samaradorligini baholash va rejalashtirish imkonini beradi, bu esa metodologiyaga ongli yondashuvni talab etadi.

Mazkur maqolada jinoyatchilik statistikasi va kriminologik tahlilning xususiyatlari Buyuk Britaniya misolida ko'rib chiqiladi.

Buyuk Britaniyada jinoyatchilik statistikasining yuritilishi bir qator muhim xususiyatlarga ega, chunki davlatning turli hududlarida: Angliya va Uelsda, Shotlandiyada hamda Shimoliy Irlandiyada jinoyatchilik statistikasi hisobining turli tizimlari amal qiladi. Buning sababi shundaki, ushbu hududlarning har biri o'ziga xos milliy, mintaqaviy hamda siyosiy-huquqiy xususiyatlarga ega. Buyuk Britaniya unitar davlat bo'lishiga qaramasdan, mamlakatda yagona huquqiy tizim mavjud emas. Angliya va Uels, Shotlandiya hamda Shimoliy Irlandiyada mustaqil huquqiy va sud tizimlari amal qiladi, xususan, ko'plab jinoyatlarning qonunchilikdagi ta'rifida, ularning tasnifida, jinoyatlarni statistik hisobga olish tartibida farqlar mavjud.

Yuqorida qayd etilgan holatlar bois Buyuk Britaniyada jinoyatchilik bo'yicha umumiy ko'rsatkichlarni ishlab chiqish va tahlil qilish juda murakkab. Ingliz mutaxassislari – statistik to'plamlarni tuzuvchilar buni umuman mumkin emas, deb hisoblaydilar. Shu sababli jinoyatchilik statistikasi bo'yicha ma'lumotlar Buyuk Britaniyaning Ichki

ishlar vazirligi tomonidan Angliya va Uels, Shotlandiya hamda Shimoliy Irlandiya bo'yicha alohida-alohida qayd etiladi va e'lon qilinadi. Mamlakatdagi jinoyatchilik holati, dinamikasi va tuzilishi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun Angliya va Uels bo'yicha statistik ma'lumotlarga tayaniladi, chunki ushbu hududlar maydonining kengligi jihatidan ham, aholisi soni jihatidan ham eng katta hisoblanadi [1].

Angliya va Uelsda Buyuk Britaniyadagi barcha jinoyatlarning qariyb 90 foizi sodir etiladi (*masalan, hisobot yilida Angliya va Uelsda 9,5 mln jinoyat ro'yxatga olingan bo'lsa, Shotlandiyada 111 ming, Shimoliy Irlandiyada esa 60 ming jinoyat qayd etilgan*) [2]. Shu bilan birga, bu hududdagi jinoyat statistik hisobining o'ziga xos jihatlari hisobga olish zarur. Bu jihatlarda ingliz sud tizimining o'ziga xosligi va jinoyat huquqining asosiy qoidalariga – jinoyat turlarining tasniflashiga bog'liq.

Ingliz jinoyat huquqi nazariyasida jinoyatlarning turlicha tasniflari mavjud. Biroq jinoyatchilik statistikasi tizimi asosida jinoyat-protsessual faoliyatning vazifalariga mos ravishda ishlab chiqilgan "Jinoyat huquqi to'g'risida"gi qonun (1977-yil) bilan belgilangan maxsus tasnif yotadi [3]. Unga ko'ra, barcha jinoyatlar quyidagi toifalarga ajratiladi:

faqat ayblov xulosasiga ko'ra qo'zg'atiladigan jinoyatlar. Ularga sudya va hakamlar hay'atidan iborat sud tomonidan ko'rilgan jinoyatlar kiradi va Crown Court yoki Royal Court deb ataladi. Ushbu turkumga eng og'ir jinoyatlar: odam o'ldirish, nomusga tegish va boshqalar kiradi;

sudyalarsiz magistrat sudlarida ko'riladigan jinoyatlar (1 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki 5000 funt sterlinggacha jarima bilan jazolanadigan jinoyatlar kiradi);

ikki tomonlama yurisdiksiyaga ega bo'lgan jinoyatlar (har ikki holatda ham sudlanuvchiga umumiy yoki ayblov xulosasi asosida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan jinoyatlar kiradi). Ushbu toifaga mansub jinoyatlar qonun hujjatlarida belgilangan nomga ega emas, ba'zi mualliflar uni dualistik, boshqalari – gibrid deb atashadi. Bugungi kunda Buyuk Britaniyada sodir etilgan qilmishlarning katta qismini ikki tomonlama yurisdiksiyaga ega jinoyatlar tashkil etadi. Bularga:

o'g'rilik, talonchilik, mulkka zarar yetkazish, shaxsga qarshi zo'ravonlik ishlatib sodir etilgan jinoyatlar, firibgarlik va hujjatlarni qalbakilashtirish, giyohvandlik vositalarining g'ayriqonuniy aylanishi va boshqalar kiradi.

Amalda barcha uch toifadagi ishlarning katta qismi (95 %gacha) sudylar tomonidan ko'rilsada, jinoyatchilik statistikasi uchun taqdim etilgan jinoyatlarni tasniflash muhim ahamiyatga ega. Buyuk Britaniya Ichki ishlar vazirligi tomonidan nashr etiladigan rasmiy statistik to'plamlarda faqat birinchi va uchinchi toifadagi jinoyatlar aks ettirilib, ular **"xabar qilinishi mumkin bo'lgan jinoyatlar" (notifiable offences)** umumiy nomi ostida bir guruhga birlashtiriladi.

Aksariyat hollarda "ro'yxatga olinishi lozim bo'lgan jinoyatlar" guruhiga o'ta og'ir jinoyatlar kiradi va ular ayblov xulosasi bo'yicha qo'zg'atilgan jinoyatlar yoki ikki tomonlama huquqqa ega bo'lgan jinoyatlar sifatida tasniflanadi. Jinoyatlar majmui "ro'yxatga olinishi lozim bo'lgan jinoyatlar" guruhiga kirmaydi va jinoyatga oid statistikada alohida tarzda aks ettiriladi, bu haqda quyida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Ro'yxatga olinishi lozim bo'lgan jinoyatlarga har xil turdagi qilmishlar kiradi va 8 ta asosiy guruhga ajratiladi:

1) shaxsga nisbatan zo'ravonlik – odam o'ldirish, odam o'ldirishga suiqasd qilish, odam o'ldirish bilan tahdid qilish, ehtiyotsizlik orqasidan odam o'ldirish, badanga shikast yetkazish, temiryo'lda yo'lovchilarning hayotiga tahdid soluvchi harakatlar (reislarni to'sib qo'yish, kalit almash-tirish va boshq.); dengizda hayotga xavf tug'dirish (yaroqsiz kemani dengizga chiqarish); bolalarni o'g'rilash, g'ayriqonuniy abort qilish va boshqalar;

2) jinsiy huquqbuzarliklar (sexual offences) – bema'nilik (18 yoshga to'lgan va undan katta yoshdagi shaxslarning ixtiyoriy jinsiy aloqasi bundan mustasno), erkakka nisbatan nomaqbul tajovuz, erkaklar o'rtasidagi odobsizlik (sodomiyadan tashqari); zo'rlash, zo'rlashga urinish, ayolga jinsiy tajovuz qilish, 13 yoshgacha bo'lgan qiz bola bilan jinsiy aloqada bo'lish, 16 yoshgacha bo'lgan qiz bola bilan jinsiy aloqada bo'lish, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh; bolaga nisbatan qo'pol odobsizlik qilish, ayolni o'g'rilash, ko'p xotinlilik;

3) o'g'rilik (burglary) – o'g'rilik, badanga og'ir shikast yetkazish yoki mulkiy zarar yetkazish, uyjoyga g'ayriqonuniy kirish va o'g'rilik qilish, badanga og'ir shikast yetkazish yoki mulkiy zarar yetkazishga urinish (o'g'rilik turlari: turar-joy binolarida; turar-joy bo'lmagan binolarda); og'irlashtiruvchi holatlar (turar-joy bo'lmagan binolarda);

4) talonchilik (robbery) [4] – zo'ravonlik yoki undan foydalanish tahdidi (shu jumladan, talon-toroj qilish maqsadida hujum qilish) bilan birga bo'lgan mulkni o'g'rilash;

5) o'g'rilik, o'g'rilangan tovarlarni saqlash va sotish (theft and handling stolen goods), shu jumladan: turar-joydan mulkni o'g'rilash, avtotransport vositasini o'g'rilash, avtotransport vositasidan o'g'rilash, kissavurlik, o'g'rilash maqsadisiz avtomashinani g'ayriqonuniy olib qo'yish, velosipedni o'g'rilash va o'g'rilikning boshqa turlari, shuningdek, o'g'rilangan mol-mulkni saqlash va sotish;

6) firibgarlik va qalbakilashtirish (fraud and forgery) – aldash yo'li bilan mulk yoki pulni egallash. Jumladan: kompaniya direktori tomonidan sodir etilgan qalbakilashtirish; kompaniya xodimi tomonidan sodir etilgan firibgarlik; ingliz banki xodimi tomonidan sodir etilgan qalbakilashtirish; pochta xodimi tomonidan puldan firibgarlik yo'li bilan foydalanish; soxta muhr va shtamplar yasash; hujjatlardan soxta foydalanish; qalbakilashtirish va boshqa firibgarlik turlari;

7) mulkka jinoiy zarar yetkazish (criminal damage) – o't qo'yish, inson hayotiga tahdid soladigan mulkka zarar yetkazish; mulkni yo'q qilish yoki shikastlashning boshqa turlari, shuningdek, jinoiy zarar yetkazish bilan tahdid qilish;

8) ogohlantirilishi kerak bo'lgan boshqa jinoyatlar (other notifiable offences [5]) – shantaj, odam o'g'rilash, davlatga xiyonat, isyon, g'ayriqonuniy yig'ilish, yolg'on guvohlik berish, tuhmat qilish, o'z joniga qasd qilishga yordam berish, giyohvand moddalar bilan bog'liq jinoyatlar va boshqalar.

Statistik to'plamlarni tuzuvchilar "ro'yxatga olinishi lozim bo'lgan jinoyatlar" guruhiga jinoyat statistik hujjatlarida batafsil qayd etilgan 100ga yaqin jinoyat turlarini kiritishadi. Ko'rsatilgan har bir jinoyat guruhi bir-biridan kiritilgan jinoiy qilmish turlarining soni bo'yicha sezilarli darajada farq-

lanadi. Masalan, “shaxsga qarshi zoʻrluk ishlatib sodir etilgan jinoyatlar” va “jinsiy jinoyatlar” guruhlarida juda koʻp boʻlsa, “oʻgʻrilik” va “talonchilik” guruhlariga aslida bir yoki ikki turdagi jinoyatlar kiradi.

Bundan tashqari, “roʻyxatga olinishi kerak boʻlgan jinoyatlar”ni hisobga olish tizimi jinoyatga oid statistikada boshqa turdagi jinoyatlarga nisbatan batafsilroq taqdim etilgan mulkiy jinoyatlarni yanada ehtiyotkorlik bilan qayd etish tendensiyasini koʻrsatadi. “Roʻyxatga olinishi lozim boʻlgan jinoyatlar” tahlili shuni koʻrsatadiki, ushbu jinoyatlarning sakkiz guruhidan toʻrttasi mulkka qarshi jinoyatlardir. Ingliz jinoyat qonunchiligida oʻgʻrilik, firibgarlik va qalbakilashtirish, mulkka jinoiy zarar yetkazish va oʻgʻrilik mulkiy jinoyatlar hisoblanadi. Shu bilan birga, statistik toʻplamlarni tuzuvchilar va kriminologlar oʻzlarining asosiy maqsadi sifatida mulkiy zarar yetkazish boʻlgan, lekin zoʻrluk ishlatish bilan bogʻliq talonchilikni zoʻravonlik jinoyati [6], deb tasniflaydilar.

Jinoyatga oid statistikada mulkiy jinoyatlarning bunday batafsil hisobga olinishi, shubhasiz, Angliya va Uelsdagi jinoyatlar tarkibida yetakchi oʻrinni egallagan ushbu jinoyatlarning ogʻirligi va tarqalish darajasi bilan izohlanadi, bu haqda quyida batafsilroq toʻxtalib oʻtamiz [7].

Oʻta ogʻir boʻlmagan jinoyatlar (ular jinoiy javobgarlikka tortiladi) jinoyatchilik statistikasida oʻz aksini topmaydi. Shu bilan birga, rasmiy roʻyxatga olingan jinoyatlar qatoridan jinoiy javobgarlikka tortiladigan koʻplab harakatlar chiqarib tashlanadi: masalan, transport vositalaridan foydalanish bilan bogʻliq jinoyatlar, shuningdek, fohishalik, jamoat joylarida spirtli ichimlik isteʼmol qilish bilan bogʻliq jinoyatlar va boshqalar. Jinoyatchilik statistikasida faqat aybdor deb topilgan yoki ularni sodir etganlik uchun politsiya tomonidan ogohlantirish olgan shaxslar soni koʻrsatiladi. Agar 1997-yilda bunday shaxslar soni 1 million 158 ming nafarni tashkil etib, ammo ular sodir etgan jinoyatlar Jinoyatga oid statistikada oʻz aksini topmaganini inobatga oladigan boʻlsak, qanchadan-qancha jinoyatlar deyarli hisobga olinmay qolib ketganligini taxmin qilish mumkin.

Shunday qilib, Angliya va Uelsdagi jinoyatlarni qayd etish tizimi tuzilishiga koʻra, rasmiy jinoiy statistika mintaqada sodir etilgan barcha

jinoyatlarning umumiy sonini aks ettirmaydi, faqat Angliya va Uelsdagi 43 ta politsiya boʻlimida qayd etilgan eng ogʻir jinoyatlarni qayd etish bilan cheklanadi. Rasmiy statistik maʼlumotlarning toʻliq emasligi, ular Ichki ishlar vazirligi tizimiga kirmaydigan politsiya boʻlinmalari: Britaniya transport politsiyasi, Mudofaa vazirligi va Britaniya Atom energiyasi boshqarmasi tomonidan qayd etilgan huquqbuzarliklarni aks ettirmasligi bilan yanada ogʻirlashadi. 2015-yilda ushbu politsiya boʻlinmalari tomonidan roʻyxatga olinishi kerak boʻlgan 65 ming 700 ta huquqbuzarlik qayd etilgan [8].

Rasmiy roʻyxatga olingan jinoyatlarga nisbatan eʼlon qilingan statistik materiallar juda keng, turlicha va batafsil maʼlumotlarni oʻz ichiga oladi.

Har yili Ichki ishlar vazirligining Tadqiqot, ishlanmalar va statistika boshqarmasi 30 ga yaqin statistik dayjestlarni nashr etadi. Jumladan, oʻtgan yilda jinoyat, sud va qamoqxona statistikasiga oid batafsilroq maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan 9 ta asosiy va 20 dan ortiq qoʻshimcha statistik byulletenlar nashr etilgan.

Buyuk Britaniyada quyidagi statistik toʻplamlar asosiy hisoblanadi: 1) Angliya va Uels uchun jinoyatlar statistikasi; 2) Angliya va Uels uchun sud statistikasi; 3) Angliya va Uels qamoqxonalari statistikasi; 4) Angliya va Uels uchun sinov muddati statistikasi; 5) janobi oliylarining Bosh konsteblining hisoboti; 6) shartli ozodlikdan mahrum qilish idorasining hisoboti; 7) qamoqxona xodimlarining ahvoli toʻgʻrisidagi yillik hisobot; 8) janobi oliylarining qamoqxonalarda boʻyicha bosh inspektorining hisoboti; 9) Crown prokuratura xizmatining yillik hisoboti.

“Angliya va Uels uchun jinoiy statistika” (1876-yildan beri nashr etiladi) asosiy statistik toʻplamida roʻyxatga olinishi kerak boʻlgan jinoyatlarning asosiy koʻrsatkichlari – ularning holati, tuzilishi va oʻtgan yildagi dinamikasi, shuningdek, oldingi 10 yil (va baʼzan uzoqroq davr uchun) haqida batafsil maʼlumot berilgan.

Toʻplamda keltirilgan jadvallarda sodir etilgan jinoyatlarning mohiyati haqida maʼlumotlar mavjud. Bunda shaxsga qarshi eng ogʻir zoʻrluk ishlatib sodir etilgan jinoyatlarga alohida eʼtibor qaratiladi. Statistika materiallarida odam oʻldirishning usullari, jabrlanuvchi va gumon qilinuvchi oʻrtasidagi munosabatlar, jabrlanuvchining yoshi

va jinsi, shuningdek, gumon qilinuvchi to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettiriladi. O'g'rilik va talonchilik jinoyatlarining turi va o'g'rilangan mol-mulkning qiymati batafsil tasniflanadi. O'qotar quoldan foydalangan holda sodir etilgan jinoyatlarning soni va turlari hisobga olinadi. Qurolning turi va u tufayli yetkazilgan tan jarohatining og'irligi hisobga olinadi.

To'plamda nafaqat ro'yxatga olinishi kerak bo'lgan jinoyatlar soni, balki ularni sodir etganlikda aybdor deb topilgan yoki politsiya tomonidan ogohlantirilgan shaxslar soni to'g'risidagi ma'lumotlar ham e'lon qilinadi. Ushbu shaxslarning yoshi va jinsi, ular sodir etgan jinoyat turlari va boshqalar haqida batafsil ma'lumotlar keltiriladi.

"Angliya va Uels uchun jinoiy statistika" to'plami nafaqat jinoyat ko'rsatkichlarini, balki sud statistikasi ma'lumotlarini ham aks ettiradi. Masalan, "qirollik" sudiga va magistrat sudiga keltirilgan odamlarning soni, shuningdek, sud muhokamasining natijalari: jazo turi, uning muddati, shartli jazolar soni va boshqalar ham ko'rsatiladi.

Jinoyatchilik statistikasi manfaatdor shaxslarning keng doirasi uchun mo'ljallangan bo'lib, Buyuk Britaniya Ichki ishlar vazirligining Tadqiqotlar, ishlanmalar va statistika departamenti barcha qiziquvchilariga to'liq statistik to'plamlar yoki individual qiziqish jadvallarini bepul taqdim etadi.

Statistik ma'lumotlar davlat organlari, parlament va keng jamoatchilik uchun yanada qulayroq va tushunarli bo'lishi uchun 1991-yildan boshlab Departament har ikki yilda bir marta Angliya va Uels jinoiy adliya tizimi to'g'risidagi ma'lumotlarni nashr etadi. Unda sodir etilgan jinoyatlar va ularni sodir etgan jinoyatchilar, ularning "qurbon"lari, sudga tortilgan shaxslar soni, jinoiy ayblovning turlari va jazo turlari, ayblovlari soni kabi statistik ma'lumotlar keltiriladi. Shu bilan birga, ba'zan ma'lumotlarning qiyosiy tahlili o'tgan yil uchun ham, oldingi 10 yil uchun ham amalga oshiriladi. Yangi to'plamning asosiy ahamiyati shundaki, u nafaqat jinoiy odil sudlovning barcha darajalari faoliyati to'g'risida to'liq ma'lumot beradi, balki juda muhim ma'lumotlarni, shu jumladan, yashirin jinoyatlar ko'rsatkichlariga aniqlik kiritish imkonini beruvchi Britaniya jinoyatchilik tadqiqoti natijalari hamda jinoyatchilikning xalqaro tendensiyalari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Qolaversa,

ushbu to'plamning rangli jadvallar va grafiklar bilan boyitilgani uning aniqligi va undan foydalanish oson bo'lishini ta'minlaydi.

"Rasmiy statistika" – bu Buyuk Britaniya Statistika boshqarmasining Amaliyot kodeksida belgilangan standartlarga muvofiqligi rasman e'tirof etilgan statistik ma'lumotlar bo'lib, Statistika tartibga solish idorasi ("OSR") ushbu statistik ma'lumotlarning sifati va ishonchligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Buyuk Britaniyada jinoyatlar statistikasi "rasmiy", "akkreditatsiyadan o'tgan" va "boshqaruv" statistikasiga bo'lingan bo'lib, ularning har biri o'z maqsadi va xususiyatlariga ega.

Angliya va Uels uchun jinoyat so'rovi ("CSEW") kabi "rasmiy" statistik ma'lumotlar Statistika tartibga solish idorasi ("OSR") Milliy statistika boshqarmasi tomonidan mustaqil ravishda ko'rib chiqiladi hamda ishonchlilik, sifat, qiymat standartlariga javob beradi va jinoyat tendensiyalari, qurbonlar tajribasi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

"Akkreditatsiya qilingan" statistik ma'lumotlar rasmiy statistik ma'lumotlarning kichik to'plami bo'lib, ular ham "OSR" tomonidan mustaqil ravishda ko'rib chiqilgan va Amaliyot kodeksi standartlariga javob berish uchun tasdiqlangan. Ushbu qo'shimcha tekshirish sifat va ishonchlilikning eng yuqori standartlarini ta'minlaydi. Boshqa tomondan "boshqaruv" ma'lumotlari politsiya kuchlari yoki davlat idoralari kabi tashkilotlarda ichki operatsion maqsadlarda foydalaniladigan ma'lumotlarni anglatadi. Ushbu ma'lumotlar samaradorlikni nazorat qilish va tezkor qarorlar qabul qilish uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular rasmiy yoki akkreditatsiyalangan statistik ma'lumotlar bilan bir xil darajada tekshirilishi shart emas. Shuning uchun bir xil qat'iy standartlarga rioya qilinmasligi mumkin. Masalan, qamoqxona aholisi va probatsiya xizmatining ish yuki kabi jinoyatchilarni boshqarish ma'lumotlari [9].

Bundan tashqari, Angliya va Uelsdagi statistik ma'lumotlarning asosiy manbalari quyidagilar hisoblanadi: 1) Angliya va Uelsdagi jinoyat: 2024-yil dekabrda tugaydigan yil ("ONS") – jinoyat turlari bo'yicha ma'lumotlardan iborat choraklik statistik byulleten: firibgarlik, o'g'rilik, kompyuter jinoyati, zo'ravonlik va boshqalar [10]; 2) Angliya va Uels

uchun jinoyatlar bo'yicha so'rov ("CSEW") – rasmiy ma'lumotlarni to'ldiradigan jinoyat qurbonlarining milliy so'rovi [11] (oxirgi nashr – 2025-yil yanvar); 3) Ma'lumotlar kabineti (Adliya vazirligi) – jinoiy adliya tizimi bo'yicha statistik ma'lumotlar: hibsga olishlar, sudlanganlar va boshqalar [12].

Shotlandiyada: 1) Shotlandiyada qayd etilgan jinoyat [13]; 2) Shotlandiyada jinoyatlar statistikasi – "OSR" (Statistikani tartibga solish idorasi) [14] tomonidan akkreditatsiya qilingan rasmiy statistik ma'lumotlar sifati bo'yicha ommaviy brifing; 3) Shotlandiya Jinoyat va Adliya So'rovi ("Scottish Crime and Justice Survey – SCJS") – "CSEW" analogi, ko'pincha politsiya ma'lumotlari bilan taqqoslash uchun ishlatiladi [15].

Shimoliy Irlandiyada: 1) "PSNI / NISRA" – Shimoliy Irlandiya politsiya xizmati statistik ma'lumotlarni e'lon qiladi: jinoyat, oiladagi zo'ravonlik, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar, yo'l-transport hodisalari va boshqalar [16]. Masalan, "PSNI" oylik hisobotlari – "Politsiya Shimoliy Irlandiyada jinoyatni qayd etgan", 2025-yilning yanvar–may oylari oralig'idagi davr [17]; 3) "NISRA" Jinoyat va adolat bo'limi – sud jarayonlari, qamoqxona joylari, yoshlar odil sudloviga oid statistik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi [18].

Zamonaviy dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biri bo'lgan Buyuk Britaniyada jinoyatchilik holatini kriminologik tahlil qilish ushbu ijtimoiy hodisaning asosiy xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalarini butun zamonaviy G'arb jamiyati doirasida tushunish uchun muhimdir. Ushbu tahlil barcha iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarga xos va butun G'arb jamiyati uchun umumiy bo'lgan jinoyatchilik belgilarini nazarda tutib, Buyuk Britaniyaga xos bo'lgan jinoyatchilikning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadini ko'zlaydi. Tarixiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, XX asr boshlarida, birinchi 15 yil ichida Buyuk Britaniyada jinoyatchilik darajasi ancha past bo'lgan, biroq keyingi yillarda jinoyatchilikning o'sish tendensiyasi paydo bo'lib, bu asta-sekin kuchaydi hamda Ikkinchi jahon urushi va urushdan keyingi tushkunlik davrida sezilarli darajada oshdi.

So'nggi 40 yil ichida Britaniyada jinoyatchilik holatining turli jihatlariga, jumladan, ko'p yillar davomida jiddiy e'tibor berilmagan jinoyat turlari: oiladagi zo'ravonlik, bolalar jinsiy zo'ravonligi, oq

tanli jinoyatlar va korporativ jinoyatlar, giyohvandlik moddalari bilan bog'liq jinoyatlar va boshqalarni tahlil qilishga qaratilgan kriminologik tadqiqotlar olib borildi.

2024-yilda umumiy jinoyatchilik darajasi 6,6 million jinoyatni tashkil etgan (o'tgan yilga nisbatan bir oz past – 6,7 million jinoyat)[20]. "CSEW" ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda 8,5 million jinoyat qayd etilgan bo'lib, bu 2020-yildagi jinoyatlar darajasidan 17 foizga past [21].

Mintaqalardagi jinoyatlarning qiyosiy tahlilini ko'rib chiqishda Angliya va Uelsda firibgarlik, o'g'rilik, hibsga olishlarda etnik xilma-xillikning o'sishi kuzatiladi.

Shotlandiyada zo'ravonlikni kamaytirish bo'limining profilaktika dasturlari bilan bog'liq qotilliklarni kamaytirish hamda politsiya tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni hukumat tomonidan tekshirishda – politsiya tekshiruvi ("HMICFRS"), mintaqaviy tashabbus sifatida uyushgan jinoyatchilikka qarshi maxsus operatsiyalarni amalga oshirish ("Operatsiya intensivligi"); Shimoliy Irlandiyada qotilliklarning past darajasi, statistik ma'lumotlarga yuqori ishonch, ya'ni sifat akkreditatsiyasi bilan muntazam yangilanadigan statistik ma'lumotlar (oylik) samarali profilaktika vositasi tariqasida e'tirof etilgan.

"Policy Exchange" hisob-kitoblariga ko'ra, jinoyat iqtisodga yiliga 250 milliard funt sterling-gacha (YAIMning taxminan 10 foizi), shu jumladan, to'g'ridan-to'g'ri yo'qotishlar (170 milliard funt sterling) va investitsiyalar va iste'molning qisqarishi kabi bilvosita ta'sir ko'rsatadi [23]. Sotuvchilar 20 million o'g'rilik hodisasi hamda har kuni turli zo'ravonlik va suiiste'molliklar natijasida 2,2 milliard funt sterling yo'qotishadi [24].

Shu bilan birga, "qorong'i statistika" (jinoyatning qorong'i ko'rsatkichi) tushunchasi mavjud, ya'ni rasmiy statistikadan tashqarida qoladigan jinoyatlarning katta hajmi (xabar berilmagan yoki qayd etilmagan). "CSEW" ham hisobot qilindigan, ham xabar berilmaydigan jinoyatlarni qayd etadi, bu esa kengroq tasvirni beradi, politsiya esa faqat xabar qilingan da'volarni aks ettiradi, garchi saqlash amaliyoti va hisobot sifati ma'lumotlarga ta'sir qilishi mumkin [25]. Yozda (iyul-avgust) jinoyatlar, ayniqsa, o'g'rilik va ko'cha jinoyatlari ko'payadi.

2024-yilning mart oyigacha bo'lgan davrda 1,21 million firibgarlik (shu jumladan, kiberjinoyat) sodir etilgan, bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 8 foizga o'sgan. "CSEW" ma'lumotlariga ko'ra, 7 holatdan faqat 1 tasi haqida politsiyaga xabar qilingan. Politsiya qayd etgan jinoyatlar statistikasiga faqat ularga xabar qilingan jinoyatlar kiradi.

Mazkur tizimda bir qator kamchiliklar ham mavjud, masalan:

jinoyat to'g'risida kam ma'lumot beriladi (*yoki ko'p jinoyatlar, xususan, oilaviy zo'ravonlik va jinsiy huquqbuzarliklar haqida xabar berilmaydi*);

qayd etishda nomuvofiqliklar uchraydi (*turli politsiya kuchlari har xil metodologiyalardan foydalanadi, bu esa taqqoslashni qiyinlashtiradi*);

ijtimoiy vaziyat yoki siyosatdagi o'zgarishlar jinoyatchilik ko'rsatkichiga o'zining ta'sirini ko'rsatadi (politsiya faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridagi o'zgarishlar, masalan, pandemiya davrida gijohvandlik jinoyatlariga qarshi kurashish, ayrim toifalar stavkalarining sun'iy ravishda oshishiga olib kelishi mumkin).

Angliya va Uelsda ("Crime Survey") har yili kattalar orasida 35 000 ga yaqin so'rov o'tkaziladi, bu esa xabar qilinmagan jinoyatlarga oid ma'lumotlarni qo'lga kiritishda kengroq istiqbolni taqdim etadi.

Ikkala usulning ham kuchli va zaif tomonlari bor, lekin ulardan birgalikda foydalanish jinoyat tendensiyalari haqida to'liqroq ma'lumotlar olinishiga yordam beradi.

Angliya va Uelsdagi jinoyatlar bo'yicha so'rov ("CSEW") keng ko'lamli statistik so'rov bo'lib, politsiya tomonidan qayd etilgan yoki etilmaganidan qat'i nazar, jamoatchilik tomonidan qabul qilingan jinoyatchilik darajasini aniqlash uchun o'tkaziladi. U jinoyatchilik tendensiyalari, jamoatchilik fikri, jinoyatchilik va politsiya tajribasini baholash uchun muhim ma'lumotlarni taqdim qiladi. Bu Buyuk Britaniyada politsiyaning ro'yxatga olish ma'lumotlari bilan bir qatorda jinoyatchilik statistikasining asosiy manbalaridan biridir. U Milliy statistika idorasi ("ONS") tomonidan olib boriladi va aholi nuqtai nazaridan jinoyatchilikning keng qamrovli tasvirini beradi.

So'rovlarning huquqiy asosi Buyuk Britaniya Statistika boshqarmasi – Milliy statistika idorasini ("ONS") nazorat qiluvchi mustaqil organ Statistika

va ro'yxatga olish xizmati to'g'risidagi ("SRSA 200"), 2017-yilgi "Raqamli iqtisodiyot to'g'risida"gi qonuniga asosan, Milliy statistika idorasining vakolatlarini kengaytiradi. "ONS SRSA" tomonidan belgilangan Amaliyot kodeksiga rioya qilish uchun javobgardir.

"CSEW"ning maqsad va vazifalari:

1) jinoyat haqida politsiyaga xabar berilgan berilmaganidan qat'i nazar, jinoyatchilikning haqiqiy darajasini baholash;

2) aholining xavf ostidagi zaif guruhlarini aniqlash (masalan, jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi bo'yicha);

3) vaqt bo'yicha jinoyatchilik tendensiyalarini o'rganish;

4) jamoat xavfsizligi va jinoyatchilik haqidagi tasavvurlardagi o'zgarishlarni, shuningdek, politsiyaga bo'lgan ishonchni tahlil qilish;

5) politsiya tomonidan qayd etilgan jinoyatni fuqarolarning xabarlari bilan solishtirish;

6) jinoyatchilikni kamaytirishga qaratilgan siyosat va strategiyalarni qo'llab-quvvatlash.

Ushbu dastur har yili taxminan 35 000 respondent o'rtasida so'rov o'tkazishni o'z ichiga oladi. Maqsadli guruh 16 va undan katta yoshdagi Angliya va Uels aholisi (2009-yildan boshlab, 10–15 yoshli bolalar ham kiritilgan) tasodifiy tanlab olishga tayanadi. Ma'lumot to'plash usuli – tuzilgan savollardan foydalangan holda shaxsiy suhbat (uyarida suhbat) shaklida o'tkaziladi, ma'lumotlarning maxfiyligi kafolatlanadi.

Tahlilning asosiy yo'nalishlari: jinoyatchilikning umumiy darajasi (jinoyatlarning soni va turlari); zo'rlik ishlatib sodir etilgan jinoyatlar; firibgarlik va kiberjinoyatlar; o'g'rilik, talonchilik; oiladagi zo'ravonlik; jinoyatdan qo'rqish (odamlar qo'shnilaridan o'zlarini qanchalik xavfsiz his qiladilar); politsiya va jinoiy adliya tizimiga ishonchni aniqlash.

"CSEW"ning kuchli tomonlari: 1) keng qamrovli, ya'ni politsiyaga xabar berilmagan jinoyatlarni o'z ichiga oladi; 2) ishonchli tahlil: tadqiqot 1981-yildan beri olib boriladi; 3) fuqarolarning jinoyat va huquqbuzarlik haqidagi tasavvurlari haqida tushuncha beradi; 4) ko'pincha, rasmiy qayd etilmagan oilaviy zo'ravonlik va jinsiy jinoyatlar to'g'risidagi ma'lumotlar aniqlanadi.

Kamchiliklar: 1) barcha jinoyat turlarini qamrab olmaydi, masalan, tashkilotlarga/biznesga qarshi jinoyatlar, odam o'ldirish (so'rov usuli bilan baholab bo'lmaydi), xususiy uy xo'jaliklarida yashamaydigan shaxslar (masalan, uysizlar)ga nisbatan sodir etilgan jinoyatlar; 2) jamoaviy muassasalar (qamoqxonalar, kasalxonalar, harbiy qismlar)ni o'z ichiga olmaydi; 3) o'z-o'zi to'g'risida hisobot berishda xatoliklar yuz berishi mumkin, chunki u xotiralarga asoslangan bo'lib, natijada xotira bilan bog'liq muammolarga olib kelishi mumkin (masalan, unutish yoki uyalish tufayli noaniqliklar paydo bo'lishi mumkin).

Asosiy ma'lumotlarga misollar (tarixiy ma'lumotlar asosida):

1. "CSEW" tomonidan baholangan jami jinoyatlar: taxminan 9,3 million hodisa.

2. "CSEW" ma'lumotlariga ko'ra, jinoyatlarning o'rtacha 60% to'g'risida politsiyaga xabar berilmaydi.

3. Umumiy jinoyatchilik darajasi kamayishining eng yuqori cho'qqisi (70% ga kamayishi) 1995-yilda kuzatilgan.

4. Firibgarlik va kiberjinoyatlar, ayniqsa, 2020-yildan beri o'sib bormoqda.

Angliya va Uels uchun jinoyatchilikka oid so'rov jinoyatning haqiqiy darajasini, xavfsizlik masalalari bo'yicha jamoatchilik fikrini baholash va tushunishning asosiy vositasidir. U politsiya tomonidan qayd etilmagan noyob ma'lumotlarni taqdim etadi, jabrlanuvchilar va jinoyatning ijtimoiy jihatlariga e'tibor qaratish orqali rasmiy statistik ma'lumotlarni to'ldiradi, bu esa jamiyatlardagi jinoyatlar haqida aniqroq tasavvurga ega bo'lishga imkon beradi. Uning natijalari hukumat (Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi), akademik tadqiqotlarda, NNT va xayriya tashkilotlari ishida, ommaviy axborot vositalarida samarali xavfsizlik siyosatini ishlab chiqish uchun jamoat xavfsizligi masalalarini yoritishda keng qo'llaniladi.

Ko'rinib turibdiki, mamlakatimizdagi jinoyatlarni qayd etish tizimidan farqli o'laroq, Buyuk Britaniyada jinoyatga oid statistika nafaqat politsiya tomonidan ro'yxatga olingan jinoyatlar, balki har yili aholi orasida o'tkaziladigan intervyular va ijtimoiy so'rovlar asosida shakllantiriladi. Buyuk Britaniyada jinoyatchilikni kriminologik tahlil qilishda "Jinoyat huquqi to'g'risida"gi qonunga

ko'ra, jinoyatlar uchta asosiy toifaga bo'linadi (*ayblash mumkin bo'lgan jinoyatlar, yengil jinoyatlar va ikki tomonlama jinoyatlar*).

Mantiqan olganda, har qanday kurashishda bir tomon ikkinchi tomonning real mavjud kuch va imkoniyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lmaganidan raqib bilan munosib kurasha olmaydi. Shunday ekan, jinoyatchilikka qarshi kurashishda ham nafaqat ro'yxatga olingan jinoyatlar, balki latent jinoyatlar ko'lamini ham aniqlashtirish, shu asosda manzilli va ta'sirchan chora-tadbirlarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Jinoyat haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish uchun esa mamlakatimiz qonunni qo'llashda birlamchi ishonchli ma'lumotlarni olish bo'yicha Buyuk Britaniya tajribasini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Darhaqiqat, bu borada aholining real saviyasi, ya'ni ularga nisbatan qancha jinoyat sodir etilgani va ular bu haqda ichki ishlar organlariga xabar bergan-bermaganligini aniqlash maqsadida aholi o'rtasida sotsiologik so'rov o'tkazish sodir etilgan jinoyatlarning haqiqiy sonini aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, anonim "o'z-o'zidan xabar berish" amaliyotidan foydalangan holda, buning natijasida fuqarolar o'zlari sodir etgan va ichki ishlar organlariga ma'lum bo'lmagan jinoyatlar haqida xabar berishadi, pirovardida, respublika va mahalliy darajada aholi tomonidan jinoyatga oid ma'lumotlarni qabul qilish foizini aniqlash imkoniyatiga keladi. Sodir etilgan jinoyat to'g'risida ishonchli ma'lumotlarni olish bo'yicha mazkur metodologiya joriy etilishi nafaqat jinoyatlarning real sonini bilish, balki mamlakatdagi yashirin (latent) jinoyatlarning haqiqiy holatini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Annual Abstract of Statistics 11999 edition. A Publication of the Government Statistical Service, London, 2014. – P. 166.
2. <https://www.ons.gov.uk/>
3. Criminal Law Act, 1977.
4. В английском языке (и в законодательстве) отсутствует разграничение понятий “грабеж” и “разбой”. Для обозначения обоих понятий используется один термин – robbery, который в данной работе переводится как “ограбление”.
5. Notifiable Offences, England and Wales, 1997. Home Office Statistical Bulletin № 7/98., London, 2020. – P.20-22.
6. Notifiable offences England and Wales 1997. London, 2020. – P. 7.
7. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. Современное американское уголовное право. – М., 1990. – С. 106.
8. Notifiable offences England and Wales 2015. London, 2015. – P. 9.
9. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/methodologies/crimeinenglandandwale>
10. <https://www.ons.gov.uk/>
11. <https://crimesurvey.co.uk/en/index.html>
12. <https://data.justice.gov.uk/>
13. <https://www.gov.scot/publications/recorded-crime-scotland-2023-24>
14. <https://www.spa.police.uk/publication-library/recorded-crime-and-official-statistics-accreditation-in-the-uk-public-briefing/crime-statistics-in-scotland/>
15. <https://www.ons.gov.uk/>
16. <https://www.psnipolice.uk/about-us/our-publications-and-reports/official-statistics>
17. <https://www.gov.uk/government/statistics/police-recorded-crime-in-northern-ireland-period-ending-31-january-2025>
18. <https://www.nisra.gov.uk/statistics/crime-and-justice>
19. Radzinowicz L., King J. The growth of crime: The international experience. Harmondsworth, 2024. – P.16.
20. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/methodologies/crimeinenglandandwales>
21. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/bulletins/crimeinenglandandwales/yearendingseptember2023>
22. <https://www.theguardian.com/business/2025/mar/03/soaring-uk-crime-cost-up-policy-exchange-policing-prisons>
23. <https://www.reuters.com/world/uk/theft-violence-uk-retail-soar-record-levels-survey-shows-2025-0130/>
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_figure_of_crime
25. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/methodologies/crimeinenglandandwale>

